

СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТРУКТУРІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формування нових суспільних відносин актуалізує дослідження проблем соціокультурної сфери. З одного боку, культура випробовує на собі вплив соціально-політичних і соціально-економічних механізмів, що формуються сьогодні. З іншого – культура сама помітно впливає на їх розвиток, є своєрідним соціальним каталізатором.

Активний вплив культури як життєво необхідного, соціального феномена розповсюджується і на дозвілля усіх категорій населення. Дозвілля потенційно і реально є часом для духовного розвитку особи, зміцнення етичного і фізичного здоров'я, вдосконалення творчих здібностей людини. Соціально значуще дозвілля не може існувати поза межами духовності, мистецтва, творчості, прагнення людей до саморозвитку і самоудосконалення. Воно органічно вбирає невід'ємні цінності сучасної культури, відображає корінні інтереси соціуму.

У сфері дозвілля перехрещуються інтереси особи і суспільства. Якщо людина сама не працює у сфері культури, не займається нею професійно, то вона фактично не має іншого часу, окрім дозвіллевого, для власного культурного волевиявлення. Для держави ж дозвілля є стратегічним і тактичним тимчасовим простором, в якому розміщуються ухвалені суспільством орієнтири, норми, традиції і механізми розвитку особистості.

Як соціальний феномен дозвілля унікальне. Тільки у його межах можливі реалізація і розвиток численних видів та форм культурно-дозвіллевої діяльності. З ним пов'язані надії на духовне формування людини. Потенціал культури стає більш значущим в умовах, коли сфера дозвілля все помітніше обтяжується антигуманними суспільними реаліями. Нівеляція культурних цінностей обертається зростанням злочинності, наркоманії, психічних розладів, руйнуванням здоров'я. Увесь хід суспільного розвитку численними прикладами підтверджує той факт, що якщо держава не піклується про організацію змістовного дозвілля громадян, то воно стає, в кращому разі, беззмістовним, у гіршому – кримінальним. Сфера дозвілля тоді перетворюється на своєрідний „накопичувач” соціальних проблем. Суспільна невлаштованість, втрата етичних і естетичних ідеалів, економічна нестабільність, уразливість соціальної захищеності негативно позначаються на вільному часі. Відомо, що у сфері дозвілля людина може займатися не тільки освоєнням, створенням, трансляцією культурних цінностей. Дозвіллева поведінка може мати як творчу, евристичну, прогресивну сторони, так і прямопротилежні – деструктивні, асоціальні, руйнівні, які можна назвати швидше акультурними, ніж культурними характеристиками дозвіллевої діяльності.

Для розуміння шляхів і закономірностей розвитку культури й культурно-дозвіллевої діяльності важливими є історичні аспекти аналізу проблеми. До того ж сучасне розуміння культури нерозривно пов'язане з активним формуванням у ХХ столітті культурології як комплексної наукової дисципліни. Підходи, що у зв'язку з цим містяться в культурологічних джерелах, і методи вивчення найважливіших соціальних феноменів, до числа яких, поза сумнівом, входить і дозвілля, стають своєрідним ключем вирішення як теоретичних, так і прикладних завдань культурології.

Проблематика формування культурного простору розглядалася на початку ХХ століття в працях таких учених, як Ф.Гребнер, Ф.Ратцель, Л.Фробеніус, В.Шмідт [4; 21-29]. Репрезентуючи культурно-історичну школу диффузіонізму, зазначені особи розвивали ідеї розповсюдження культур, формування культурних кіл і сфер у певному просторовому вимірі.

Дозвілля і культурно-дозвіллева діяльність привертає увагу українських науковців лише в останні декілька десятиріч. Відомо, що в ХХ столітті одними із перших дослідників культурно-дозвіллевої діяльності стали видатні державні, партійні, суспільні діячі молодого Радянської Росії. У 1920-1930-і роки в промовах і працях А.Луначарського, Н.Крупської, М.Калініна, Е.Мединського, М.Петровського й інших висловлено низку принципів положень

про сутність, призначення і функції, соціальну своєрідність дозвіллевого часу, його культурний потенціал. Надалі соціальну суть і природу соціально-культурної діяльності розглядають у своїх роботах В.Гагін, Д.Генкін, В.Дуліков, І.Ерошенков, А.Свердлов, А.Соломоник, Ю.Стрельцов, В.Туєв та ін.

Культурно-дозвіллеву діяльність досліджують сьогодні М.Аріарський, Г.Бірженюк, О.Доронина, А.Жарков, Т.Кисельова, Ю.Красильников, М.Максютін, О.Марков, В.Новаторов, В.Тріюдін, М.Ярошенко та інші. Проте існуючий досвід вивчення цієї сфери не може беззастережно претендувати на достатньо об'ємне і завершене дослідження. В більшості випадків автори обмежуються рамками одного з компонентів культурно-дозвілдової діяльності, обирають як основний один (рідше декілька) з наукових підходів досліджень. Культурно-дозвіллова діяльність стає предметом вивчення різних галузей наук, зокрема, педагогіки, психології, соціології й ін., значно рідше - культурології. Спеціальна література страждає часом і суперечністю наукових позицій, невиправданим розмаїттям думок. Таким чином, проблема полягає в тому, що культура і дозвілля як соціальні феномени, часто вивчаються у відриві один від одного.

Культурологічні дослідження рідко співвідносяться з дозвіллям особи і соціуму, а дозвіллезознавчі – з концептуальними поглядами на культуру суспільства і особи. Ця обставина неминуче призводить до суперечностей між потребами практики в розвитку дозвілдової діяльності і рівнем наукового осмислення найбільш ефективних шляхів і технологій збагачення культурно-дозвілдової діяльності.

До сьогодні дозвіллева сфера в Україні асоціюється, головним чином, із клубами. Клубна система існує у декількох альтернативних формах. Є державні заклади клубного типу, розважальні комерційні клуби, самодіяльні клуби – об'єднання громадян за інтересами; корпоративні клуби, клуби сімейні, клуби, що об'єднують представників певних верств населення тощо. Такий стан певною мірою відображає тенденцію до природного культурного розшарування населення. У той же час сучасна клубна система відтворює реальну ситуацію духовного вакууму у суспільстві, що заповнюється сурогатними формами культури. Мова йде не стільки про формальні ознаки, скільки про змістовні аспекти клубного життя.

Попри розгалуженість клубної системи загальна кількість населення, що користується їх пропозиціями, реально зменшується. З одного боку – це є проявом симптому „культурної хвороби” усіх індустріальних країн – звуження кола повсякденного спілкування людини у соціумі та заміни „живих комунікацій” сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. З іншого – наслідком реального зменшення обсягу вільного часу, який можна було б присвятити культурному самозадоволенню; залежності рівня та якості культурних послуг від матеріальних можливостей людини; зменшення та стандартизація культурних потреб переважної кількості населення. Склалась парадоксальна ситуація: за наявності досить високого рівня освіченості населення, а відтак і потужного культурного потенціалу, рівень його культуротворчої активності знижується.

У той же час, поступово змінюється уявлення про зміст та роль культури у суспільстві. Хоча офіційно вона сприймається як галузь, ефективність діяльності якої оцінюється за кількісними показниками, усе частіше поняття „культура” використовується у якості показника можливості успішної самореалізації людини у будь-якій сфері: „політична культура”, „економічна культура” і т.п. Внутрішня потреба людини у самовизначенні та самоствердженні робить культуру в усіх її складових визначальним чинником стилю життя.

Сьогодні не тільки місце роботи, рівень освіти, добробуту, а й спосіб використання вільного часу стає елементом соціально-культурної ідентифікації особистості. Мова йде не лише про можливість користування престижними видами культурних послуг, а й про усвідомлення власної самотності у певному культурному контексті. По мірі того, як екзотичні дозвіллові пропозиції стають доступними усе більшій частині населення, зростає попит на ексклюзивні види задоволення культурних потреб, що поступово призводить до реформування рекреативної системи, перетворення її на сферу творчості.

Зважаючи на те, що індустрія дозвілля, особливо розваг, як її найбільш популярного елемента, має інтернаціональний характер, конкретизація індивідуальних рекреативних

потреб може бути пов'язана з „націоналізацією” пропозицій: формуванням ринку культурних послуг, більш адаптованих до ментальних, соціальних, культурно-історичних особливостей країни або регіону. Неминучість диференціації дозвіллевих очікувань різних верств населення передбачає реорганізацію існуючих правових, економічних, організаційних принципів соціокультурної діяльності загалом. Але, одним із центральних елементів зміни парадигми існування рекреативної сфери є зміна ціннісного статусу таких понять, як відпочинок, розваги, дозвілля, позбавлення їх присмаку другорядності в ієрархії понять, що визначають рівень життя людини.

Культурна ситуація в Україні характеризується тим рівнем змістовної невизначеності, який не дає можливості переконливо моделювати образ потрібного майбутнього країни. Напівзабуте, зплондроване обличчя радянського культурного устрою нагадує про себе неоукраїнськими паліативами: ідеологіями гучних програм і концепцій державної політики в освітній, інформаційній, культурній сферах; принципами та механізмами реального адміністрування в цих галузях. Симптоматичною є невизначеність правового поля культурної практики в умовах її стрімкої комерціалізації. Формування ринку культури, попри громадські очікування, не призводить до автоматичної деполітизації культури, оскільки держава залишається власником потужної інформаційної та соціально-культурної інфраструктури, а відтак і основним замовником культурного продукту. Разом із тим, дедалі очевиднішим є конфлікт ідеологічних інтересів політичних еліт та культурних настанов інших верств населення.

Відсутність реальної державної культурної політики, як системи цілеспрямованих заходів, не позбавило суспільство від публічної риторики про національні інтереси в галузі культури. На початку 90-х років ХХ століття основним гаслом владної гуманітарної програми було відродження української державності та культури. Позитивність цієї стратегії вичерпано головним чином у поновленні вітчизняного пантеону діячів культури минулого. Водночас, не відбулось радикального перегляду сучасної парадигми культурного розвитку України. Нав'язлива моноетнічна культурна стратегія суперечить реальній полікультурності населення України і поглиблює культурно-психологічне протистояння суспільства і влади.

Неефективність державного менеджменту в соціально-культурній сфері підтверджується намаганням влади взяти на себе роль захисника національно-культурних інтересів народу України. За відсутності чіткого усвідомлення цих інтересів вже перші кроки в цьому напрямі є, по-суті, спробами реставрації ідеологічних канонів недалекого минулого. Стихийна лібералізація культурного життя, що відбувалась протягом останнього десятиріччя, дедалі більше конфронтує із спробами адміністративного оживлення рефлексів масової свідомості радянських часів. Очевидним є те, що й ідея культурного відродження, і ідея захисту власного культурного простору акумулюють невизначеність пріоритетів розвитку культури України. Реалізація історично запізнілих рецептів модернізації культурного середовища має наслідком реструктуризацію системи субкультурних утворень, що склались наприкінці радянських часів. Державна система закладів культури сьогодні є організаційним стрижнем однієї з них.

Ситуація, що склалася у сфері дозвілля, як одній з головних сфер самореалізації людини, є досить показовою для загальної характеристики поточного культурного стану. З радянських часів поняття „культура” та „дозвілля” поєднувались, але не співпадали, так само як і поняття „культура” та „відпочинок”. Тому можна було розрізняти культурні та некультурні варіанти дозвілля. Одним із критеріїв вважалась масовість культурних заходів, як таких, що відповідають ціннісним настановам радянської людини. Серед найважливіших елементів організації дозвілля був клуб. Державна клубна мережа визначала рівень розвиненості соціально-культурного середовища того чи іншого регіону. Хоча офіційна модель культурних потреб середньостатистичного відвідувача клубу не відповідала дійсності, все ж ці заклади відігравали свою позитивну культурницьку місію, особливо в сільській місцевості.

Аналіз об'єктивних умов, зовнішніх і внутрішніх, безпосередніх і опосередкованих стосовно діяльності установ культури показує, що об'єктивні зовнішні умови переломлюються у свідомості індивідів і груп, опосередковуються їхнім досвідом, інтересами, настановами і виступають уже як внутрішній фактор, що безпосередньо бере участь у культурно-дозвіллевій

діяльності в якості реальної практичної свідомості. Цей фактор є внутрішнім у тому змісті, що соціальні процеси, які відбуваються поза культурно-дозвіллевою діяльністю, відображаються у свідомості відвідувачів [1].

Безумовно, вплив об'єктивних факторів на трансформацію культурно-дозвіллевої діяльності нерівнозначний. Серед факторних навантажень, що позитивно впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, більш високий рейтинг мають демократизація суспільства, свобода особистості, тому що це ті фактори, які виникли в процесі переходу нашого суспільства до ринкових відносин.

Демократизація означає поворот від відомчих нестатків і інтересів до потреб суспільства, особистості, подолання безликої однаковості діяльності установ культури, змісту, форм і методів, створення умов для їх варіативності і поліфонічності; розкріпачення суб'єктно-об'єктних відносин, перехід від зв'язків субординації до зв'язку співробітництва, відкритості. Виявлення впливу об'єктивних умов на технологію культурно-дозвіллевої діяльності допускає визначення об'єктивного стану соціального середовища; рівня суспільної свідомості, який відображає умови їхнього життя, специфічні особливості сприйняття й оцінку дійсності.

Об'єктивні умови утворюють можливість для закріплення і подальшого розвитку суспільної свідомості, перетворення знань у переконання, а через них - у позитивне соціальне поведіння, творчу діяльність і активність в усіх сферах життя. До числа довгостроководіючих об'єктивних умов, які впливають на трансформацію культурно-дозвіллевої діяльності, належить припинення падіння культури населення.

Однак перераховані й деякі інші умови знаходяться в постійному розвитку, який утворює різні об'єктивні можливості для технології культурно-дозвіллевої діяльності. Зміни в структурі й динаміці об'єктивних умов означають, що на технологію культурно-дозвіллевої діяльності впливають нові фактори, відбувається модифікація раніше діючих [1].

Таким чином, у наш час відбувається розвиток позитивних тенденцій зі створення культурно-дозвіллевого середовища, адекватного сучасним соціально-культурним потребам суспільства. Сучасні культурно-дозвіллі центри повинні стати носіями цілісного культурно-дозвіллевого середовища. А воно, у свою чергу, буде позитивно впливати на характер і зміст усієї діяльності з організації дозвілля і викликати в людей потребу активної участі в ній.

Джерельні приписи

1. Бочелюк В.І. Дозвіллезнавство: Навчальний посібник / В.І. Бочелюк, В.В. Бочелюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
2. Горбатова И.М. Деятельность клубов / Аналитический обзор / И.М. Горбатова, А.В. Каменец. – М.: ГИВЦ МК Р.Ф., 1994. – 35 с.
3. Грушин Б. Творческий потенциал свободного времени / Б.Грушин. – М.: Профиздат, 1990. – 153 с.
4. Демченко А. Некоторые проблемы современного развития культурно-досуговой деятельности и народного творчества / А.Демченко // Культурно-досуговая деятельность и народное творчество. – М.: ГИВЦ МК. Р.Ф., 1996. – 49 с.
5. Ерошенков И.Л. Культурно-досуговая деятельность в современных условиях / И.Л. Ярошенков. – М.: МГИК, 1994. – 69 с.
6. Каменец А.В. Деятельность клубных учреждений в современных условиях: Учеб. пособие / А.В. Каменец. – М.: МГУК, 1997. – 141 с.
7. Ключко Е.М. Центры досуга: содержание и формы деятельности / Е.М. Ключко // Центры досуга. – М.: НИИ культуры, 1987. – С. 31-33.
8. Петрова З.А. Методология и методика социологических исследований культурно-досуговой деятельности: Учеб. пособие / З.А. Петрова. – М.: МГИК, 1990. – С. 92-108.
9. Піча В.М. Культура вільного часу (філософсько-соціальний аспект) / В.М. Піча. – Львів, 1990. – 29 с.
10. Фомичева П.Н. Современные социологические теории социального времени. Научно-аналитический обзор / П.Н. Фомичева. – М., 1993. – 254 с.

11. Цимбалюк Н.М. Інституціональна модернізація культурно-дозвілєвої сфери в Україні: дис... д-ра соціол. наук, спец. 22.00.04. – соціологія / Н.М. Цимбалюк. – К., 2005. – 375 с. – Бібліогр.: С. 340-375.

Резюме

Розглянуто сутність культурно-дозвілєвої діяльності в умовах сьогодення, акцентовано увагу на важливості використання дозвілєвих технологій в сучасних умовах.

Ключові слова: дозвілля, культурно-дозвілєва діяльність, індустрія розваг.

Summary

Essence of kul'turno-dozvillevoy activity is considered in the conditions of segodennya, attention is accented on importance of the use of dozvillevikh technologies in modern terms.

Key words: leisure, kul'turno-dozvilleva activity, industry of entertainments.

УДК 392

Т.І. Гаєвська, Г.Р. Сливка

ВІД ОБРЯДУВАННЯ ДО УРЯДУВАННЯ

Система цінностей, українського народу має розгалужену будову, одним з елементів якої є обрядовість. Тому цілком природно, що до обрядів упродовж століть не згасає інтерес фахівців низки наукових дисциплін та різних видів мистецтва – культурологів, етнографів і фольклористів, істориків культури і мистецтва, соціологів культури, режисерів масових свят та ін.

У сучасних умовах дослідження народної обрядовості стає особливо актуальним. Зокрема і з'ясування історичної еволюції форм та змісту українських обрядів постає як важливе наукове завдання. В активі науковців значний доробок – детальні описи обрядових дійств, систематизованих за типами обрядів, ареалами, часовими інтервалами. Розроблено відповідний, досить повний категоріально-понятійний апарат. З'ясована функціональна динаміка обрядів у різних культурних контекстах. Ідентифікуючи обрядові групи з різними історичними періодами розвитку України, науковці здійснюють реконструкцію „духовного космосу” наших предків на тій або іншій часовій глибині. І навіть поява ряду публікацій з цього питання не могла охопити всієї багатовимірності та глибини звичаєво-обрядової культури України. Проте цілісної картини еволюції української обрядовості все ще бракує. Крім того, бракувало саме теоретичних розробок із питань обрядовості та суті звичаєвого права.

Джерельну базу дослідження з означеної проблеми становлять роботи І.Франка [8], П.Чубинського [9], А.Яковліва [10], О.Єфименко [5], В.Ключевського [7], М.Грушевського [4], І.Крип'якевича [6] та сучасних культурологічних досліджень С.Безклубенка [2], М.Гримич [3], Б.Бачури [1] тощо.

Сучасні наукові дослідження дають можливість припустити, що вже первісний людський колектив в міру його виходу за межі загальнобіологічних інстинктів, починає утверджувати систему нормативної регуляції життя.

Словом *обряд* означувалось певна послідовність операцій при виконанні спільної роботи, реальної чи уявної. Корінний смисл, або технологічне значення його, збереглося в добре відомому терміні наряд: це віддієслівний іменник, що вживався для загального означення виробу: це те, що зроблено, вироблено.

Уряд – суспільний „виріб”, „утвір”, „пристрій” для урядування, тобто налагодження, облаштування – *обрядування суспільного життя*. Подібно й порядкування на землі (грунті) означувалось дієсловом радити (обрядити) землю: обрадити >о(б)радити >о(б)ра(ди)ти, орати. Відтак збереглися й назви інструментів обробітку поля радло (radlo – у чехів, ра(д)ло – українців), звідси ж – оранка, орач (сербо-хорв. – ratar, zemljoradnik – землероб), рілля (польськ –